

XORAZMSHOH – ANUSHTEGINLAR DAVLATI JANG USULLARI VA SAN‘ATI TARAQQIYOTI.

Qarshiyev Zarif Jovliyevich

*Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani 9-
maktabning ta'rix fani o'qituvchisi*

Annotasiya: Xorazmshoh – anushteginlar davlati tarixi umumiy holatda yetarlicha o'rganilgani holda, bu davlatning harbiy salohiyati, qurollanishi darajasi va harbiy jang usullari va shakllari, harbiy san'ati taraqqiyoti masalasi nihoyatda sust o'rganilgan masalalardan biri hisoblanadi. Bu davlat haqidagi turli davrlarda va turli tillarda yozilgan manbalarda mazkur mavzu yuzasidan juda qisqa ma'lumotlar berib o'tilgan xolos. Yozma manbalarda Xorazm harbiy san'ati haqida uzluq-yuluq ma'lumotlar mavjud bo'lib, Xorazm harbiy san'atini to'la to'kis ilmiy jihatdan o'rganish va tahlil qilish imkonini bermaydi.

Kalit so'zlar: Anushteginlar, jang usullari, o'rta asrlarlar, kurashlar, kamonchilar, qadimgi davrlar, Boburnoma, muqobil to'qnashuv, askarlar, mo'g'ullar, gurjilar, qamal, g'alaba, fathnoma, kamonchilar.

Arman va arab muarrixlari asarlarida Xorazm aholisi sifatli va zarbasi dahshatli kamon ishlab chiqarish sohasida butun Sharqda mashhur bo'lganlar. Al- Muqqadasiy ma'lumotiga ko'ra, Xorazmda tayyorlangan kamon o'qini faqat kuchli kishilar ishlata olganlar xolos.

O'rta asrlarlarda Xorazm davlati qo'shni dasht qabilalari bilan urush holatlarida bo'ldi.

Al Makdisiyning (985–1000) «Axsan at takasim fi ma'rifat...», al Istaxriyning (930–933) «Kitab masolik al mamolik» asarlarida xorazmliklarni «qo'nqmas va botir jangchilar, qo'shni o'g'iz qabilalari bilan muvaffaqiyatli urush olib boradilar», deb ta'rifaydilar

Buning oqibatida turli tarixiy davrlarda xorazmliklarning qurol-aslaha va harbiy texnika sohasidagi bilimlari shakllandi va siyosiy vaziyatlarda takomillashib borgan. Buni yozma manbalar ta'kidlaydi. Voha harbiy sohasining kuchaygan davri Xorazmshohlar-Anushteginiylar sulolasi vaqtiga to'g'ri keladi (1097–1231). Mustaqillik uchun kurashlar, davlat chegaralarini kengaytirish, bosqinchilarga qarshi kurash Xorazm davlatining jangovorlik ruhiyati va holatini oshirib, harbiy qurol, texnik vositalarining yanada takomillashishiga olib kelgan. Muhammad an Nasaviyning (vafoti 1249 yil) «Sirat us-sulton Jaloliddin Mankburni», Alovuddin Otamalik al Juvayniyning (1226-1283) «Tarixi jahongushoy» asarlarida qilich, xanjar, nayza, kamon va kamon o'qi kabi oddiy qurollardan tashqari, Xorazmda mudofaa va

hujumlarda manjaniq (katapulta), dabbabat (taran vositasi), tir-charx (arbalet), mataris, salalim kabi harbiy texnik vositalardan foydalanilganligi aytiladi

Bu vositalarning ko'pchiligi temir, yog'och va charmdan hunarmandlar tarafidan tarixiy taraqqiyot talablariga mos holda takomillashtirilib ishlanib borildi. Qadimgi davrlardagidek, o'rta asrlarlarda ham o'q-yoylar (kamon), nayza, xanjar, qilich, qalqon va sovut qurol-aslahaning asosini tashkil qildi.

Ilk o'rta asrlarlarga kelib Xorazm kamoni Yevroosiyoda, jumladan, Sharq elatlarida ma'lum bo'ldi. O'rta asrlar manbalari ma'lumotlarida (Movses Xorenasi – VIII asr, al Makdisiy, «Hudud al-olam» – X asr) Xorazmdan tashqi savdoga ajoyib kamonlar chiqarilgani ko'rsatiladi. Al Makdisiy yozishicha, Xorazm «kamonlarini faqat eng kuchli kishilargina torta olishi mumkin». «Hudud al- Olam» muallifi «Urganch aholisi botir jangchilar va mohir kamonchilar sifatida ulug'lanadi», - deb ta'kidlagan

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) o'z «Boburnoma»sida: «Ular (xorazmliklar) mohir kamonchilarki, o'qlari biror marta ham qalqon va sovutni teshib o'tmay qolmaydi, hattoki ikkita sovutni ham», - deb yozgan

Savdogar Antonio Jenkinson (1558 yil) ham Xorazm kamonlarini yuqori ta'riflagan

Xorazm o'rta asrlar qurolsoz hunarmandlar tayyorlagan mahsulotlarning yana biri otliq askarlarga mos ishlangan, yaqin masofadan zarba berish quroli nayzalar bo'lgan. U ham juda qadim zamonlardan ma'lum. Al Makdisiy Xorazmga Volga bo'yi Bulg'oriyasidan «kamon o'qi, xanjar, sovutlar «olib kelganini» yozadi. Lekin, Xorazmda mahalliy hunarmandlar tomonidan ham mudofaa qurollari tayyorlanishi mumkin edi. Bu o'sha muallifning «kuchli odamlar foydalanishi mumkin bo'lgan o'q-yoylar (kamon)» Xorazmdan chiqarilib sotilganligi bunga yana bir isbotdir

Xorazmda o'rta asrlarlar jarayonida qurollar hujum va mudofaa harakterida bo'lib, uning funksiyasi va ishlatilishi harbiy ishlar, urushlar harakteri va yo'nalishlariga qarab o'zgarib borgan. Xorazmshohlarning qo'shni hududlarga harbiy yurishlari davomida qo'shin yangi zamonoviy takomillashgan qurollarga ega bo'ldi. Zakariyo al Qazviniy (XIII asr) ta'kidlagandek, «Gurganj aholisi mohir hunarmandlar, ayniqsa, temirchilar va duradgorlar» bo'lgan. Ya'ni hunarmandlarning bir guruhi qurol-aslahalar bo'yicha ixtisoslashgan. Rashididdin Vatvot (1114–1191) «Majma-ar-rasoyil» asarida Xazoraspda «yashovchilar mudofaa burji ostida tug'ilgan, bolaligidan nayza va qilich bilan oziqlangan» degan ma'lumoti ham bizning fikrimizni tasdiqlaydi. Xorazm elatlari aholisi qurol-aslahalarni tayyorlashda bir qancha bosqichlardan o'tgan. Qurol aslahalarning qadimgi va o'rta asrlarlarda takomillashuvi davlatchilik siyosati bilan bog'liq bo'ldi. Xorazmshohlar-Anushteginiylar davlati zamoni harbiy salohiyati va qurol aslahalariga muhtojligi hunarmandchilikning temirchilik yo'nalishi rivojlanishining bir omili bulib, uni yuqori cho'qqiga ko'tardi

Xorazmshoh – anushteginlar davlatida harbiy jang usullari va shakllari, harbiy san‘ati taraqqiyoti masalasi ham sust o‘rganilgan masalalardan biri hisoblanadi. Xorazmshoh – anushteginlar davriga kelib ham jang shakllari ilgarigi an‘anaviy tarzda: maydon jangi, qurshovga olish va muqobil to‘qnashuv tarzida uch xil bo‘lgan. Muqobil to‘qnashuv kichikroq miqyosdagi maydon jangidir. Xorazm shohlarining hujum qiluvchi va mudofaa qiluvchi qo‘shinlarini jang vaqtidagi harakat tartibi quyidagicha bo‘lgan: oldingi qism – o‘ng qanot – markaz – chap qanot – ortki qism (aryergard) va o‘rab oluvchi qism (muqaddama yoki yozoq) – maymana – qalb – maysara – (muaxxara va xafiya). Har 10 ming kishilik guruh ketidan askarlarning oilalari yurar edi, chunki ko‘p janglarda ayollar (xotin) qurol-aslaha taqib qatnashar edilar. Alouddin Tekesh, uning o‘g‘li va Jaloliddin maydon va muqobil janglarda o‘z qo‘shinlarini an‘anaviy bir shaklda, ya‘ni o‘ng, markaz va so‘l qanotga saflagan. Markazga sultonning o‘zi qo‘mondonlik qilgan. Markaz odatda gvardiya qo‘shinlaridan iborat edi. O‘ng va so‘l qanotlarga xon, malik va amirlar qo‘mondonlik qilishardi. O‘ng va so‘l qanotlar har holda viloyat qo‘shinlaridan tashkil topar edi. Aksariyat hollarda markazda suvoriylar, o‘ng qanotda kamonchilar, so‘l qanot piyodalar joylashar edi. Jang vaqtida sulton atrofidagi xos g‘ulomon bilan oldingi safda urishardi. Bir jangda sulton dushman kiyimlarida bo‘lgan, qo‘shinidan ayrilgach, dushman qarorgohida bir necha kun turib, keyin qochib qutulgani ma‘lum

Bir-biri bilan dushman bo‘lgan xorazmliklar va mo‘g‘ullar bir-birining jang tarzini qabul qilmaganlar. Xorazmshoh qo‘shinlari klassik tartib va taktika asosida jang qilgan. Mo‘g‘ullar esa qismlarini o‘zlarining maxsus jang uslubida ikki qator tizgan holda urushganlar. Xorazmliklar maydon janglarida ham, muqobil janglarda ham pistirma qo‘ygan.

Masalan, Qushtemur qo‘mondonligi ostidagi xalifa qo‘shinlari bilan bo‘lgan jangda Jaloliddin bir qancha hujumdan keyin go‘yo qochgan, dushman esa quvlagan. Natijada dushman pistirmaga tushgan. Jaloliddin mo‘g‘ullar bilan bo‘lgan janglarda ham pistirma qo‘ygan. Jaloliddin jangning bosqin shaklini ko‘proq Hindistonda qo‘llagan. Bunda har holda askarlarning soni kam bo‘lganligi, keskin harakat qilish va to‘satdan hujum o‘z rolini o‘ynagan bo‘lishi mumkin. Dushman qo‘shini bilan ro‘para kelgan sulton dushmanning kuch-quvvati, uning armiyasi qanday tashkil topganini yaxshi o‘rganar va quvvatini diplomatik yo‘llar bilan parchalashga harakat qilardi. Masalan, gurjilar bilan bo‘lgan janglardan birida dushman safida qipchoqlar borligini bilgach, sulton ularga non-tuz yubordi. Natijada qipchoqlar jang maydonini tashlab ketdilar. Xorazmliklar qamal paytlari manjanaq, devor teshar qurollar va neft moyi ishlatgan. Qamal uzoq davom etgudek bo‘lsa, sulton o‘z qo‘shinlarini qal‘a atrofida doira shaklida joylashtirar, shahar atrofida uylar qurdirardi. Galabadan so‘ng sultonning «fathnoma»si yozilib, barcha hududlarga tarqatilardi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlashimiz lozimki, Xorazmshoh – anushteginlar davlatining harbiy salohiyati, qurollanishi darajasi va harbiy jang usullari va shakllari, harbiy san'ati taraqqiyoti o'z davri uchun eng ilg'or tizimlardan biri hisoblanib, aynan shu jihat uning jahon imperiyasi darajasidagi davlat bo'lib shakllanishida eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR:

1. Allamberganov M. Istoriya voyennogo dela v nizovyax Oksa i Yaksarta. – Tashkent: Izd-vo Nasionalnoy biblioteki im. A.Navoi, 2008. – 188 s.
2. Antonio Djenkinson. Puteshestviye v Srednyuyu Aziyu 1958-1959 gg. // Angliyskiye puteshestvenniki v Sredney Azii. – M.: Nauka, 1937. – 308
3. Bartold V.V. Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya // Soch. T. 1. – M.: Vost.lit., 1963. – S. 197-425.
4. Buniyatov Z. M. Gosudarstvo Xorezmshaxov-Anushteginidov (1097-1231). – M.: Nauka, 1986. – 248 s.
5. Zaxiriddin Muhammad Bobur. Boburname / Per. M. Salye. Obshaya red. S. A. Azimdjanovoy. – Tashkent: Glavnaya redaktsiya ensiklopediy. 1993. – 463 s.